

Горло Н.В.

Морально-правові аспекти політики іредентизму

Досліджено відповідність політики іредентизму таким нормам міжнародного права, як право народів на самовизначення, принцип територіальної цілісності держави і принцип невтручання у внутрішні справи незалежної держави. Моральні й правові аспекти розглядаються сукупно, адже міжнародні відносини регулюються нормами міжнародного права, в основі більшості з яких лежать саме моральні настанови. Аналіз проблеми моральності іредентистської практики здійснено на основі нормативно-ціннісного підходу. Доведена неузгодженість міжнародних правових норм, що спричиняє парадокс, коли учасники конфліктної взаємодії виправдовують свою позицію, апелюючи до одних і тих же документів. Це свідчить про незавершеність процесу морально-правового регулювання міжнародних відносин.

Ключові слова: іредентизм, мораль, міжнародне право, національна меншина, іредентистська держава.

Исследовано соответствие политики иредентизма таким нормам международного права, как право народов на самоопределение, принцип территориальной целостности государства и принцип невмешательства во внутренние дела независимого государства. Моральные и правовые аспекты рассматриваются в совокупности, так как международные отношения регулируются нормами международного права, в основе большинства из которых лежат именно моральные уста-

новки. Анализ проблемы моральности иредентистской практики осуществлен на основе нормативно-ценностного подхода. Доказана несогласованность международных правовых норм, что обуславливает парадокс, при котором участники конфликтного взаимодействия оправдывают свою позицию, апеллируя к одним и тем же документам. Это свидетельствует о незавершенности процесса морально-правового регулирования международных отношений.

Ключевые слова: иредентизм, мораль, международное право, национальное меньшинство, иредентистское государство.

It was investigated that irredentism policy complies with such regulations of international law as the right of peoples to self-determination, principle of territorial integrity and principle of non-interference in the internal affairs of an independent state. Moral and legal aspects are considered together because international relations are governed by international law, the majority of which is based on moral attitudes. Analysis of the problem of morality of irredentist practices is made through regulatory and value approach. It was proved the inconsistency of international law regulations causing a paradox when members of conflict interaction justify their position by appealing to the same documents. This indicates the incompleteness of process of moral and legal regulation of international relations.

Key words: irredentism, ethics, international law, national minority, irredentist state.

УДК 323.1:323.173:327

Горло Н.В.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
Запорізького національного
університету

Вже більш як два роки анексія українського Криму Російською Федерацією залишається однією з тих проблем, яка міцно закріпилася у суспільно-політичному дискурсі і інтерес до якої не згасає. Цю подію можна тлумачити як реалізацію іредентистського проекту, спрямованого на приєднання до однієї держави частини території іншої держави під приводом захисту інтересів населення, яке вважається спорідненим за етнічною, мовною, релігійною чи іншими ознаками. Основним предметом обговорення виступає відповідність цієї політичної дії нормам міжнародного права, особливо тим, які видаються суперечливими і несумісними та мають найбільший вплив на політичну стабільність суверенної держави: право народів на самовизначення, принцип територіальної цілісності держави і принцип невтручання у внутрішні справи незалежної держави. Через нечітко прописаний механізм взаємодії цих норм у міжнародному праві конфліктує політичні актори намагаються, спираючись на наявні норми, навести переконливу, на їх погляд, аргументацію щодо правомірності власної дії. З іншого боку, суперечливість норм обумовлює відмінну реакцію світової спільноти на схожі за суттю політичні процеси. Але, акцентуючи увагу саме на правових засадах тієї чи

іншої політичної дії, поза увагою можна залишити вкрай важливий моральний аспект проблеми, пов'язаний з відповідністю дії певним універсальним цінностям і зразкам поведінки. Універсального характеру набули норми поваги до прав людини, що втілювалося у праві народів на самовизначення, прагнення до мирного співіснування втілювалося у принцип утримання від застосування сили у міжнародних відносинах і обов'язок держав співпрацювати одна з одною.

Іредентизм є однією з форм сепаратизму, яка менш вивчена, порівняно з сепаратизмом і сецесією. Відповідь на питання про моральність сецесії намагаються дати зарубіжні науковці А. Б'юкенен, Д. Горовіц, Б. Коппітерс, М. Мур, Дж. Соренс, М. Томз та ін. Моральність сепаратизму досліджує російський науковець В. Тішков, який зазначає, що для виправдання сепаратистських проектів не існує правових норм на національному або міжнародному рівні, тому питання про сепаратизм найчастіше переходить у сферу моралі. Він зауважує, що саме моральний, а не правовий аспект зробив можливим і легітимним розпад Югославії і СРСР [1]. У центрі уваги вітчизняних політологів перебуває сепаратизм як суспільно-політичний феномен, причому віднедавна у світлі драматич-

них подій в Україні дослідники переорієнтувалися з теоретичного аналізу явища на вивчення практичних аспектів, пов'язаних з подоланням проявів сепаратизму. Теоретичні аспекти права на самовизначення народів, націй, національних меншин і особливості його практичної реалізації досліджують такі науковці: М. Басараб, Д. Грушкін, О. Кресін, О. Майборода, Р. Осборн, І. Рафальський, Ю. Римаренко, О. Стогова. Проблема моральності сучасних сепаратистських практик (сецесіоністських та іредентистських) досить плідно обговорюється в друкованих і електронних ЗМІ, досить часто автори демонструють діаметрально протилежні точки зору на одне й те ж явище. Але плюралізм в оцінках іредентизму має місце не тільки стосовно одного й того ж випадку, як, наприклад, Криму, але й цілком різних: наприклад, курдський іредентизм сприймається досить схвально і отримує розуміння, тому що тлумачиться як реалізація права народу на самовизначення, інші ж випадки категорично засуджуються, такі як досягнення іредентистських цілей шляхом анексії території. Саме наявність полярних позицій в оцінці цього явища актуалізує наше дослідження. Метою статті є аналіз морально-правових аспектів іредентизму як політичного явища, що виступає чинником політичної нестабільності у сучасному світі. Моральні і правові аспекти розглядаються сукупно, адже між правом і мораллю є безумовний зв'язок, в основі більшості з норм міжнародного права лежать саме моральні настанови.

Міркування над питанням про моральність іредентистської практики можливі на основі нормативно-ціннісного підходу, який орієнтує оцінювати політичні явища з точки зору норм моралі, принципів справедливості і загального блага, а також спрямовує на вироблення ідеального політичного порядку і приведення до нього реально наявних відносин. Нормативізм був фактично одним з перших дослідницьких підходів у розумінні політичних процесів, адже тлумачення політики Платоном і Аристотелем вже мало нормативний характер. Питанням етичних підстав політичної діяльності приділяв увагу М. Вебер, виділивши дві моделі політичної діяльності, які засновуються на «етиці переконання» або «етиці відповідальності». Він наголосив на можливості застосування етики як засобу ствердження своєї правоти [2, с. 693]. Нормативно-ціннісний підхід не втратив своєї актуальності в умовах поширення новітніх методологічних підходів, адже цілком природно, що «справедливість», «благо» та інші моральні категорії є вічними і посідають важливе місце у світоглядній системі кожного покоління.

Мораль – це духовно-культурний механізм регуляції поведінки особистості та соціальних груп за допомогою уявлень про належне, в яких узагальнені норми, цінності, зразки поведінки, принципи

ставлення до інших індивідів та соціальних груп [3, с. 397]. За визначенням М. Лебедевої, мораль у світовій політиці передбачає оцінку тих чи інших дій на світовій арені з точки зору того, наскільки це добре чи погано, правильно чи неправильно, морально чи аморально [4, с. 273]. Проблему ролі моралі у міжнародних відносинах не оминули увагою представники впливових наукових шкіл міжнародних відносин. Г. Моргентау, характеризуючи базові засади політичного реалізму, зазначав, що реалізм визнає моральне значення політичних дій, індивід і нація повинні оцінювати власні політичні дії на основі універсальних моральних принципів, але у той же час стверджував нетотожність моралі конкретної нації і універсальних моральних законів: «Всі нації відчують спокусу – і тільки небагато хто може їй протистояти протягом тривалого часу – представити власні цілі і дії як прояв універсальних моральних принципів» [5, с. 79]. У свою чергу, Дж. Шварценбергер визнає безумовний універсальний характер норм міжнародної моралі, які є спільними для всіх цивілізованих держав [6, с. 375]. І хоч погляди представників політичного реалізму й ідеалізму на природу міжнародних відносин істотно відрізняються, спільним є визнання безумовного впливу моральних норм на політичні процеси.

Перш за все слід звернути увагу на деякі методологічні проблеми аналізу моральності іредентизму. В. Малахов у рецензії на книгу А. Б'юкенена «Сецесія. Право на відокремлення, права людини і територіальна цілісність держави» зауважив, що «за розробку «теорії сецесії» не беруться навіть найбільш заповзяті моралісти», вважаючи, що «з подібних спроб нічого переконливого не вийде» [7]. Такий песимізм пояснюється тим, що кожна сторона – і сепаратисти, і національна держава, загроза територіальній цілісності якої виникла – матиме власне обґрунтування своїх дій, образно кажучи, «свою правду», і узгодити їх позиції вкрай важко. Варто зважати на те, яку аргументацію надають своїм діям сепаратисти, які відокремлюються з метою створення нової держави (сецесіоністи) або прагнуть приєднатися до іншої (іредентисти). Як правило, вони апелюють до права народу на самовизначення, що нібито повинне надати деякого «морального забарвлення» їх діям. Зауважимо, що «моральне обличчя» сепаратизму формується й через зовнішню оцінку, яка часто спирається на подвійні стандарти. Враховуючи це, розуміємо, що створення єдиної і прийнятної для всіх теорії, яка б чітко визначала, які випадки відокремлення «правильні» чи «неправильні», неможливе.

Інша методологічна складність пов'язана з багатоманітністю проявів самого іредентизму, окремі з них іноді надто відрізняються за вихідними мотивами чи суспільно-політичним контекстом. Можна навіть говорити про наявність кількох схожих явищ,

для позначення яких вживають поняття «іредентизм». Наприклад, класичними проявами іредентизму є грецький енозіс і приєднання «незвільнених» територій як складова процесу об'єднання Італії і Німеччини у XIX – на початку XX століть. Цей вид іредентизму пов'язаний з процесом державного будівництва і «збиранням» груп одного народу в одній державі. Або «курдський стиль іредентизму» (термін, запропонований зарубіжними науковцями С. Сайдманом і В. Ауресом), коли об'єднання груп розділеного народу не відбувається навколо одного ядра, або «агресивний іредентизм», пов'язаний з анексуванням території з порушенням багатьох міжнародних норм. Але всі ці випадки поєднують уявлення (вірні або хибні) про «незвільненість» території, які впроваджуються в суспільну свідомість завдяки пропагандистським діям політиків. Крім того, іредентизм як вид сепаратизму завжди пов'язаний з відцентровими тенденціями, що обов'язково призводить до внутрішньополітичних і міждержавних конфліктів. Практично всі прояви іредентизму мають деструктивний потенціал, як і сепаратизм в цілому. Аналізуючи природу сепаратизму, А. Дашдаміров пише, що у ній існує дещо спільне, що не тільки дає змогу порівнювати різні форми, але й зобов'язує розглядати їх як однорідне явище. Цим спільним є радикалізм, радикальна реакція на політичну асиметрію у взаємовідносинах етнічної більшості і етнічної меншості у багатонаціональній державі [8].

Нарешті, науковці закликають до неупередженого дослідження сепаратизму і його проявів, позбавленого бінарних оцінок. В. Дівак на прикладі сепаратизму показала, що він є об'єктивним суспільно-політичним явищем, яке не може мати однозначного позитивного або негативного значення і відповідних наукових оцінок, а метод його дослідження має бути позбавлений однобічного оціночного підходу [9, с. 6].

Для характеристики іредентизму, на наш погляд, доцільно вживати поняття «політика іредентизму», оскільки найчастіше іредентистські проекти формуються цілеспрямовано політичними лідерами. Класичний іредентистський трикутник представляють національна меншина – іредента, яка прагне приєднатися до спорідненої держави, власне споріднена (іредентистська) держава і поліетнічна держава, територіальній цілісності якої загрожує поява іредентистських настроїв з боку національних меншин. Міждержавний конфлікт у трикутнику неминучий, його перебіг і врегулювання мають підпорядковуватися нормам міжнародного права.

Інтереси суверенної держави, у якій перебуває група, що прагне до відокремлення, захищені нормами міжнародного права. З часів встановлення Вестфальської системи міжнародних відносин одним з базових є принцип державного суверенітету і споріднені з ним принципи непорушності державних

кордонів і невтручання у внутрішні справи інших держав. Ці принципи зафіксовані у низці важливих міжнародних документів, серед яких слід назвати Статут ООН, Декларацію про принципи міжнародного права 1970 р., Віденську декларацію 1993 р. Міжнародна спільнота негативно поставилася до реалізації іредентистського російського проекту і стала на бік України, запровадивши санкції проти країни-агресора. Кожна держава намагатиметься протидіяти іредентистам, але природно виникає ще одне питання – питання про моральність, тобто правомірність, застосування сили державою, якій загрожує втрата території. В Декларації про принципи міжнародного права зазначено, що держави мають вирішувати свої міжнародні суперечки мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрози міжнародний мир, безпеку і справедливість [10].

Національні меншини – іреденти, прагнучи приєднання до сусідньої держави, апелюють до права на самовизначення. Прагнення меншин до зміни свого політичного статусу може бути як викликане реальними утисками у країні проживання, так і штучно підігріватися політиками. У Декларації про принципи міжнародного права (1970 р.) зафіксовані такі форми самовизначення: «створення суверенної і незалежної держави, вільне приєднання до незалежної держави або об'єднання з нею, або встановлення будь-якого іншого політичного статусу, що вільно визначається народом, є способами здійснення цим народом права на самовизначення» [10]. Дискусії щодо суб'єкта самовизначення не вщухають до сьогодні, зокрема з приводу того, яка саме спільнота – етнічна чи територіальна – може самовизначитися. В. Тішков доводить, що етнічність не працює як аргумент сепаратизму і державної інтеграції, адже держави утворюються територіальними співтовариствами [1]. Міжнародні правові акти закріплюють право на самовизначення за народами, що ж до права етнічних меншин, то відповідні норми не розроблені, але на практиці схвалюються ті форми внутрішнього самовизначення, які не загрожують стабільному розвитку суспільства. Отже, можна вивести лише єдиний критерій, який може виправдати іредентистські прагнення меншин: меншини мають зазнавати жорсткої дискримінації в усіх сферах життя, аж до етноциду. Стосовно «курдського стилю іредентизму», то загальновідомими стали факти про утиски прав курдського населення у Туреччині, Сирії, Ірану. Деяким чином політичні права курдів реалізовані в Іраку у вигляді Курдської автономії. Д. Оксиглу у роботі «Моральність сецесії: нормативна оцінка курдського випадку у Туреччині» доводить, що курди у Туреччині заслуговують на ступінь автономії або самоуправління не з причини існування їх етнічної групи як такої, але через їх статус жертви безперервної економічної, політичної і соціальної несправедливості [11].

Водночас іредентизм ставить багато інших питань, які засвідчують неможливість їх вирішення без звернення до універсальних моральних настанов. Наприклад, наскільки моральним може бути відокремлення, якщо внаслідок нього постраждають інтереси інших етносів? «Сиротами сецесії» називають ті групи, які починають відчувати дискримінацію у новій державі. У випадку з Кримом відбулося значне ущемлення прав кримськотатарського населення, яке зазнає переслідувань на власній історичній території.

Зацікавленість третьої сторони – іредентистської держави – виводить іредентистський конфлікт на зовнішньополітичну арену. Що саме більше турбує лідерів держави – піклування про добробут спорідненого населення чи прагнення приєднати територію – залишається відкритим питанням, адже майстерна політична риторика здатна завуалювати справжні наміри. Дж. Шварценбергер вважає, що головна функція міжнародної моралі в міжнародних відносинах полягає у підтримці зовнішньої політики держави [6, с. 375]. Це означає, що політики для виправдання своїх дій для більшої переконливості можуть приводити докази, які базуються на принципах міжнародної моралі. Згадаємо М. Вебера: «Неблагородство вигадує собі «законне виправдання»» [2, с. 692]. Наприклад, російський політик С. Лавров анексію Криму пояснив як «історичне рішення про возз'єднання Криму з Росією», яке повністю відповідає всім нормам міжнародного права. Він зазначив, що українська влада не дала змоги кримчанам реалізувати право на самовизначення, «так що кримчани прийняли своє рішення у повній відповідності до принципів, які затверджені в ООН» [12].

Користуючись термінологією М. Вебера, можемо сказати, що іредентистська держава слідує своєрідній «етиці переконання», яка базується на впевненості у доцільності проведення курсу на приєднання інших територій будь-якою ціною. Навіть риторика іредентистів засвідчує орієнтацію на виконання своєрідної місії, яку необхідно виконати, аби подолати деяку «історичну несправедливість». При цьому держава, хоч формально і апелює до норм міжнародного права, все ж тлумачить їх на свою користь і намагається переконати усіх у доцільності проведених дій.

Поведінка поліетнічної держави відповідає засадам «етики відповідальності», що можна тлумачити як цілком раціональне прагнення держави будь-якими засобами вирішити проблему іредентизму в одному регіоні й не допустити її поширення на інші території. Фактично обидві етики є протилежними, внаслідок чого сторони по-різному аргументують свої дії.

Таким чином, дослідження морально-правових аспектів іредентизму є виправданим через призму нормативно-ціннісного підходу. Моральні

і правові засади політичної діяльності тісно пов'язані, адже універсальні моральні норми, даючи уявлення про належне, стають орієнтиром дій і з цією метою закріплюються у правових нормах. Учасники політичних відносин, ядром яких стає іредентистська проблема, апелюють до задекларованих у міжнародних документах принципів рівності і самовизначення народів, непорушності державних кордонів і невтручання у внутрішні справи інших держав. Однак на практиці ці принципи складно узгоджуються, що призводить до появи міждержавних конфліктів. Конкретні випадки іредентизму отримують різну реакцію з боку світової спільноти, що залежить від політичної кон'юнктури і ситуативних інтересів провідних світових держав, а учасники конфліктної взаємодії виправдовують свою позицію, апелюючи до одних і тих же документів, наприклад, Декларації про принципи міжнародного права 1970 р. Це означає, що процес морально-правового регулювання міжнародних відносин ще не завершений. П. Цыганков стверджує, що загальний моральний консенсус є необхідною умовою для світової стабільності і порядку, і не слід полишати спроби пошуку єдиних моральних норм до тих пір, поки вони здатні зменшити напругу і покращити політичний клімат у світі [13, с. 365]. Саме науковці можуть посприяти розробці таких універсальних норм і правил.

Подальші дослідження означеної проблеми можуть бути зорієнтовані на детальне дослідження морально-правових аспектів різних проявів іредентизму з використанням методу аналізу окремих випадків (case study).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тишков В. Моральность сепаратизма / В. Тишков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/lekcii2/lekcii/n61_moralno.html.
2. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер ; пер. с нем. ; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Давыдова ; предисл. П. Гайденко. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
3. Філософський енциклопедичний словник / голов. ред. В. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
4. Лебедева М. Мировая политика : [учебник для вузов] / М. Лебедева. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 351 с.
5. Моргентау Г. Политические отношения между нациями: борьба за власть и мир / Г. Моргентау // Теория международных отношений: Хрестоматия / сост., науч. ред и коммент. П. Цыганков. – М. : Гардарики, 2002. – С. 72–88.
6. Шварценбергер Дж. Политическая власть. Изучение мирового сообщества / Дж. Шварценбергер // Теория международных отношений: Хрестоматия / сост., науч. ред и коммент. П. Цыганков. – М. : Гардарики, 2002. – С. 367–379.
7. Малахов В. Отделяй и властвуй. Рецензия на книгу Аллена Бьюкенена «Сецессия. Право на отделение, права человека и территориальная целост-

ность государства» / В. Малахов. – М. : Рудомино, 2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.igri.ru/info/people/friends/malakhov/articles/1132910742.html>.

8. Дашдамиров А. Многоликий сепаратизм / А. Дашдамиров [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ng.ru/polemics/2000-02-05/8_separate.html.

9. Дівак В. Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В. Дівак ; Інститут держави і права ім. В. Корецького. – К., 2010. – 23 с.

10. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций. Принята резолюцией 2625 (XXV) Генеральной Ассамблеи ООН

от 24 октября 1970 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml.

11. Okcuoglu D. The morality of secession: a normative evaluation of the Kurdish case in Turkey / D. Okcuoglu [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.kurdipedia.org/books/88306.PDFT.

12. Стенограмма заседания 20 марта 2014 г. Государственная Дума РФ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://transcript.duma.gov.ru/node/4045>.

13. Цыганков П. Моральные и правовые возможности регулирования порядка в международном обществе / П. Цыганков // Теория международных отношений: Хрестоматия / сост., науч. ред и коммент. П. Цыганков. – М. : Гардарики, 2002. – С. 362–366.